

Dr. sc. Alica Arnaut
Larisa Mahmić

POETSKA GRAMATIKA SEVDALINKE

Sažetak

Rad se bavi karakterističnim jezičkim i stilskim osobenostima sevdalinke. Sevdalinke koje su u ovom radu analizirane su prikupljene u Antologiji bošnjačke usmene lirike Muniba Maglajlića. Jezik sevdalinke se proučava na fonetsko-fonološkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom nivou. Sevdalinkom je iskazana narodnost jer ona u narodu nastaje, ali u narodu i obitava. Također su naglašene senzualnost i životna/ljudska tragičnost. Ipak, njena najvažnija zadaća je izražavanje i prenošenje emocija, osjećanja koja su suviše kompleksna da bi bila iskazana običnim razgovornim stilom. Jezik sevdalinke je narodni jezik, jezik vremena u kome je sevdalinka nastajala. Međutim, gledano iz savremene jezičke perspektive, za njega se kaže da je arhaizirani jezički izraz.

Ključne riječi: poetika, sevdalinka, stilistika

O sevdalinci

„Sevdalinka je tradicionalna bosanska pjesma“, kaže Rašid Durić u svom tekstu Tradicionalna bosanska pjesma Sevdalinka kao estetski, glazbeni i filološki fenomen. „Sevdalinka je najtipičnija kulturna odlika Bošnjaka“, kaže Dževad Jahić u svojoj knjizi Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora. „Sevdalinka je bosanska, gradska ljubavna pjesma, pri čemu riječ bosanska geografski određuje autohtonost sevdalinke, riječ gradska urbanost, a riječ ljubavna sadržajnu tematiku“, kaže Omer Pobrić, jedan od najznačajnijih kompozitora sevdalinke. Durić, Jahić i Pobrić nisu jedini čija se mišljenja razilaze kada je u pitanju taj prisvojni pridjev bosanski, odnosno bošnjački. Na semantičkom nivou, značenja ova dva pridjeva se itekako razlikuju. Pa ipak, i semantičke razlike su produkt političkih previranja. Međutim, politika će u ovom radu biti ignorisana. S obzirom na to da su sevdalinke kojima se ovaj rad bavi dio Antologije bošnjačke usmene lirike Muniba Maglajlića, odabrano je da se o njima govori kao o dijelu bošnjačkog stvaralaštva.

Uprkos navedenim nedoumicama koje su u vezi sa prisvajanjem, sljedeće je sigurno: sevdalinka je usmena lirska forma, narodna pjesma, pojava o kojoj se može govoriti sa estetskog, lingvističkog, psihološkog, ali i muzičkog aspekta. To je i ljubavna pjesma koja, iako nema tragične motive kao balada, ipak zna biti obojena teškim, melanholičnim motivima neuzvraćene ili ugašene ljubavi.

Riječ sevdalinka je nastala od arapske riječi sāwda – crna žuč, jedna od četiri tjelesne tečnosti za koju se vjeruje da određuje melanholično stanje. Turci su riječ preuzeli od Arapa, te su pojam eksplicitno vezali za melanholiju. Bosanski muslimani su riječ preuzeli od Turaka, a zatim

su joj dodali glas h. Riječ säwda je prešla u sevdah. U bosanskom jeziku, sevdah označava čežnju, ljubavni žar i ljubavni jad.

Srž sevdalinke je, prije svega, osjećaj ljubavi. Ljubav se u sevdalinci izražava kroz mnoštvo drugih osjećanja. Sreća, veselje, uzbuđenje, strast, patnja, čežnja, žudnja, želja, melanholija, nježnost, bol – sve se to miješa na jedinstven način koji je karakterističan za sevdalinku.

Durić za sevdalinku kaže sljedeće: Pjesma sevdalinka crpi svoju životvornu energiju upravo u trajnoj želji u kojoj se grije i plamsa zanos i čar željene, jarko žudene ljubavi. Sevdalinke u kojima se obostrana ljubav ostvaruje, iz kojih radost i ushićenja zaljubljenih isijavaju, spokojstvom nas razblažuju, nisu za sevdah karakteristične. (Durić, 2016) Upravo ove riječi dokazuju već spomenutu činjenicu koja govori o tome da je sevdalinka nerijetko obojena tonovima melanholije i/ili patnje.

Uprkos prisutnosti negativnih, svakako nepoželjnih osjećanja, ne smijemo zaboraviti da je sevdalinka prvenstveno bila sredstvo pomoću kojega su mladi momci i djevojke jedni drugima govorili o svojim osjećanjima, ali je služila i kao savršen izduvni ventil kada bi osjećanja postala prejak da bi se potisnula. Jahić u svojoj knjizi Bošnjački narod i njegov jezik na vrlo jednostavan način opisuje pozadinu nastanka sevdalinke, ali i njenu srž: Sevdalinka je, u vremenu od XVI do XIX vijeka, nastala na području nekadašnjeg Bosanskoga pašaluka. Odražavala je posebnost i izvornost čaršijskoga bosanskog ambijenta, njegovih dućana i bazerdžana, mahala i bašči, izvora i rijeka, momaka i djevojaka, njihove ljepote, mladosti i sevdaha. Kroz nju je na neponovljiv, umjetnički uvjerljiv način opjevana ljepota življenja i mladosti kao i ljubavna i životna bol... (Jahić, 1999: 78)

Ludvik Kuba, češki muzikolog, je krajem XIX i početkom XX st. putovao našim krajevima istražujući balkanske kulture, običaje i historiju. Bio je i sakupljač narodnih pjesama. Kao rezultat njegovih istraživanja, izrodila se zbirka bh. pjesama i napjeva pod nazivom Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine, a koju je Kuba sakupio 1893. godine za Zemaljski muzej u Sarajevu. Naročito je bitna činjenica da je Kuba posebnu pažnju obraćao i na jezičku fizionomiju sevdalinke. Bio je svjestan promjena koje su neizbježne kada je u pitanju usmeno stvaralaštvo. Kada je govorio o sevdalinci, rekao je: A tu je svako - to je stvarno istina - zaodijeva po svom ukusu, nikome ne ode sa usana da je malo ne promijeni. Nekoje od tih promjena mogu biti korisne, nekoje štetne, bez obzira je li pjesmu dotakao prijatelj ili neprijatelj... pjesma uvijek pretrpi veće ili manje promjene, ne samo u različitim krajevima, zavisno od toga gdje se i kada pjeva, već i od raznih ljudi koji jednu te istu pjesmu pjevaju na različite načine. (Kuba, 1984: 27)

Najintenzivniji život sevdalinke se oduvijek vezao za Sarajevo, Mostar, Tuzlu i Banja Luku. Dakle, za najveće bh. kulturne i privredne centre. Naravno, sevdalinka se pjevala i u mnogim drugim bh. gradovima kao što su Travnik, Maglaj, Tešanj, Jajce, Gradačac, Doboj itd. Živjela je u bosanskim kućama, stanovima, ulicama, avlijama, vrtovima, pijacama, ali i kafanama. Jahić kaže da su žarišta sevdalinke centri orijentalne materijalne i duhovne kulture u Bosni, prije svega Sarajevo, a onda i druge veće pa i manje kasabe širom Bosanskoga pašaluka. (Jahić, 1999: 78) Prema tome, orijentalni motivi u sevdalinci su sasvim prirodni. Materijalno orijentalno je prešlo u motive sevdalinke, te je doprinijelo bogatstvu koje ona posjeduje. Mahale, kaldrml

sokaci, hamami, tekije, ćuprije – sve su to materijalni aspekti orijentalne civilizacije, a postali su izvor i inspiracija za sevdalinku.

S obzirom da je ljubav centralni motiv sevdalinke, potrebno je spomenuti djevojke i momke koji su opjevani u sevdalinkama. Naime, djevojke nisu predstavljene kao čarobna, uzvišena bića, niti su Petrarkine Laure. Nisu opisane apstraktno. Pjevač sevdalinke otvoreno žudi za zagrljajem žene koja posjeduje cijelu njegovu dušu, a nerijetko direktno opjevava šta ga na njoj očarava. Također, u sevdalinkama koje pjevaju žene, muškarci nisu prikazani kao macho muškarci koji posjeduju samo osobine grčkih bogova. U sevdalinkama poput one pod nazivom Muhamede, šećer puce, Muhamed je prikazan kao momčić, sladak od svega najslađeg. Žena koja pjeva navedenu sevdalinku je slobodna u svojim izrazima.

Iz svega navedenog, može se primijetiti da sevdalinka doista prikazuje ljepotu mladosti, ljepotu života, ljepotu ljubavi na jedan autohtoni, narodni, dakle i prirodni način.

Velika je pohvala sevdalinci i njenim stvaraocima kada Durić u svom tekstu kaže: Sevdalinka je umjetnički oblik u kojem se susreću strast i razum, hedonizam i gnosticizam. Pjesma je dar Bosanaca i njihove zemlje Bosne i Hercegovine svijetu na čuvanje. (Durić, 2018)

Sevdalinka i bosanski jezik

Već je poznato da je sevdalinka nastajala u narodu. Sasvim je očekivano da upravo sevdalinka najbolje prikazuje običaje jednog naroda, ali i stanje istog. Nije važno da li je riječ o materijalnom, duhovnom ili jezičkom stanju. Ona vjerodostojno slika sve navedeno.

U ovom radu je bitno jezičko stanje, naravno. Jezik sevdalinke je jezik vremena u kojem je sevdalinka nastala, jezik naroda koji je stvara. Sevdalinka je stvarana svojevrsnim razgovornim stilom. To znači da se jezik sevdalinke nije razlikovao od jezika koji se upotrebljavao u narodu, nije bilo uzvišenih izraza niti stručne, književnoumjetničke terminologije. Međutim, kada jezik sevdalinke posmatramo iz savremene jezičke perspektive, te ga poredimo sa savremenim bosanskim jezikom, shvatamo da je riječ o arhaičnom jezičkom izrazu.

Kao što je Kuba prilikom svojih istraživanja rekao, sevdalinka se mijenjala tokom usmenog prenošenja – nikome ne ode sa usana nepromijenjena. S obzirom da su se usmene forme prenosile sa generacije na generaciju, promjene se nisu mogle izbjeći čak ni da ih je narod bio svjestan. To je svojevrsan mač sa dvije oštrice. Promjene na jezičkom planu mogu biti podjednako i pozitivne i negativne. U svakom slučaju, upravo zahvaljujući tim promjenama, danas je dostupno mnogo materijala za istraživanje jezičkog izraza sevdalinke.

Jezički izraz sevdalinke posjeduje osobine svojstvene novoštokavskoj folklornoj koine, ali ga odlikuju i neke čisto bosanske crte. Naime, s obzirom na dijalekatsku bazu sevdalinke, možemo razlikovati tri jezička tipa sevdalinke: zapadni, središnji i jugoistočni. Zapadni tip se naziva i zapadnobosanskim, središnji je poznat i kao srednjobosanski, a jugoistočni se još naziva i hercegovačkim tipom.

Kada je riječ o, kako Jahić kaže, čisto bosanskim crtama jezičkog izraza sevdalinke, pritom se fokusirajući na fonetske dijalektizme, one se svode na sljedeće:

- a) gubljenje suglasnika (janje umjesto jagnje, tica umjesto ptica, šenica umjesto pšenica, tako umjesto takvo, takoga umjesto takvoga),
- b) grupa hv > f (faliti se umjesto hvaliti se, ufatiti se umjesto uhvatiti se),
- c) suglasničke asimilacije i disimilacije (odavle umjesto odavdje, š njima umjesto s njima),
- d) dosljedna upotreba sonanta j u pojedinim riječima (nejma umjesto nema, tuj umjesto tu),
- e) prijelaz že > re (more umjesto može, ne more umjesto ne može) i
- f) sonant r u prijedlogu bez (brez).

Osim fonetskih dijalektizama, prisutni su i morfološki dijalektizmi:

- a) zamjenica vas (vas dan umjesto sav dan) i
- b) glagolski oblici uljegla, naljegla (naljegoše na vodu umjesto nalegoše na vodu).

Svakako se ne smiju zapostaviti leksički dijalektizmi koji se također javljaju u jeziku sevdalinke:

- a) pokazna riječca nuto (nuto, majko, dobroga junaka),
- b) riječca bolan (bolan dragi),
- c) riječca na, naj (na ti, Fata) i
- d) prilozi pješe, plaho (Osman pješe, plaho se prepanula).

Osim navedenih dijalektizama, bitno je napomenuti i dosljednu upotrebu suglasnika h u svim pozicijama u riječi: hamajlija, halva, mahramica, sahat, lahko, kahva itd.

Očigledno je da su sevdalinka i bosanski jezik jedno drugom prirodni. Pojedini izrazi, koji su navedeni kao primjeri dijalektizama, se i danas mogu čuti na određenim područjima, a to je još jedan od pokazatelja koji nam govore da je sevdalinka mnogo više od same pjesme.

Odnos sevdalinke i bosanskog jezika se može iščitavati na svim jezičkim nivoima. Jezički izraz sevdalinke se može spoznati gradacijski – počevši sa fonostilemima, napredujući preko morfostilema i sintaksostilema, te završivši sa semantostilemima.

Jezički izraz sevdalinke

Fonostilemi

Na fonetsko-fonološkom nivou, najbitnije su figure dikcije/glasovne figure/zvučne figure. Milivoj Solar u Teoriji književnosti jasno objašnjava zašto su figure dikcije važne za jezik: Ponavljanje određenih glasova i oponašanje određenih zvukova ili šumova u prirodi upravljaju pozornost na sam jezik, tj. na ono što čini tijelo riječi i tako omogućuju da jezični izraz dobiva na intenzitetu, obogaćujući smislene sadržaje rečenog i posebnim emocionalnim dojmovima. (Solar, 2001: 73) Upravo su emocionalni dojmovi izuzetno bitni za sevdalinku.

Najreprezentativnije figure dikcije u sevdalinci su aliteracija i onomatopeja. One za sevdalinku nisu samo figure koje je uljepšavaju. Zahvaljujući njima, čitatelj ili slušatelj sevdalinke zaista može doživjeti/čuti/vidjeti ono što se u sevdalinci opjevalo.

Aliteracijom se drastično pojačava značenje pojedinih stihova. Muhamede, šećer-puce,/ šećer-šerbete,/ (...) voljela bih tebe ljubiti',/ no šećer jesti,/ šećer jesti, šurup-šerbe,/ pit iz maštrafe./ Pram' tebi je šerbe gorko,/ šećer gorčiji... (Maglajlić, 1997: 98) U navedenim stihovima,

ponavljanjem glasova š i ć se dočarala slatkoća. Ženski lirski subjekt je živopisno prikazao svoja osjećanja prema momku za kojeg misli da je slađi od svega najslađeg.

Dodi, dragi, dođ' doveče./ sama sam./ Ja ću biti u đul-bašči... (Maglajlić, 1997: 106) Sevdalinka Dodi, dragi, dođ' doveče je zanimljiva na planu više jezičkih nivoa. Međutim, na fonetsko-fonološkom planu, aliteracija, odnosno ponavljanje glasa đ, oslikava nježnost koja isijava iz djevojke, a usmjerena je prema mladiću. Slična situacija je i u sljedećim stihovima druge sevdalinke: Đul-đevojka pod đulom zaspala./ Đul se truni te đevojku budi./ Progovara zaspala đevojka... (Maglajlić, 1997: 55) Glas đ je meki palatal, te je njegovo korištenje pri evociranju nježnosti apsolutno očekivano i dobrodošlo.

Sa druge strane, imamo glas dž koji je u narodu poznat kao tvrdi glas. Samim tim, on se ne koristi za prikazivanje nježnosti nego za opisivanje raskoša, a to je u skladu sa njegovom raskošnom prirodom: Oj djevojko, džidžo moja,/ džidžala te majka tvoja,/ nadžidžanu men' te dala,/ sa mnom džidže potrgala! (Maglajlić, 1997: 88)

Onomatopeja oponaša zvukove iz prirode, životinjska glasanja, zvukove koji nas podsjećaju na neki predmet. Dakle, ona dočarava zvuk koji kompletira sliku naslikanu u sevdalinci. Nailazeći na onomatopejske riječi, ono što one opisuju je moguće doživjeti, a često se čini kao da se spomenuti zvukovi zaista mogu i čuti. ...pivac-pafte, pozvekuše,/ (...) i papuče, poškripuše!/ Kad ti pojdem kolo igrat'./ nek dimije pošuškuju,/ pivac-pafte pozvekuju,/ i halhale namiguju,/ i papuče poškripuju! (Maglajlić, 1997: 73) Škripanje papuča, šuškanje dimija i pozvekivanje pivac-pafti se zahvaljujući onomatopeji mogu čuti. Važnost onomatopeje primjećujemo i u sljedećim stihovima: ...dukati će zveketati,/ (...) oklagijom (ću) klepetati... (Maglajlić, 1997: 106) i ...Ah moj dragi, moje milovanje,/ ubilo te moje uzdisanje... (Maglajlić, 1997: 115) Zveket dukata, klepetanje oklagije i uzdisanje djevojke poput filmske scene dočaravaju ambijent u kojem je sevdalinka nastajala i razvijala se.

Kada bi se sevdalinci oduzele sve onomatopejske riječi i aliteracije, ona bi postala oštija, značenjski suha, osiromašila bi. Puni doživljaj bi bio uskraćen. Zbog toga su fonostilemi od velikog značaja za ukupni jezički izraz sevdalinke.

Morfostilemi

Kada se jezički izraz sevdalinke posmatra sa morfološkog aspekta, u obzir se moraju uzeti frekventne i ustaljene vrste riječi koje su karakteristične za sevdalinku te je istu nemoguće zamisliti bez određenih oblika riječi. Ukoliko bi se bilo koja ustaljena vrsta riječi zamijenila sa nekom drugom, možda čak i modernijom, značenje ne bi bilo isto, težina rečenog ne bi bila ista, sevdalinka bi izgubila svoju čar. Naglasak je stavljen na imenice, glagole, pridjeve i brojeve.

Neke od imenica bez koji sevdalinka ne bi mogla funkcionisati su: djevojka, momče, ašikluk, polje, konj, brat, sestra, majka, babo, šećer, pendžer, dvor, vez, ljepota, zlato, dukati, kafez, sunce, mjesec, žito, vino, šerbe, drum, đumruk, bulbul, đul, đul-bašča, ružica, karanfil, baklava, oklagija, knjiga, lala, srce, jad, noć, sabah-zora, sokak, jabuka, milovanje. Ukoliko bismo bilo koju od ovih imenica zamijenili nekom drugom, manje autentičnom za sevdalinku, dobili bismo skroz drugi izraz za koji se ne bi moglo reći da pripada sevdalinci. To se može prikazati na

sevdalinci Sarhoš Aljo drume zatvaraše. Originalni stihovi su sljedeći: Sarhoš Aljo drume zatvaraše,/ pa od cura đumruk uzimaše... (Maglajlić, 1997: 106) Kada bismo karakteristične imenice drum i đumruk zamijenili savremenijim nazivima, dobili bismo sljedeće stihove: Sarhoš Aljo ceste zatvaraše,/ pa od cura carinu uzimaše... odnosno Sarhoš Aljo ceste zatvorio,/ pa od cura carinu uzeo... Ne samo da je sevdalinka izgubila svoju čar, već je prestala da liči na sevdalinku, postala je sopstvena parodija, ismijavanje same sebe. Zbog toga je bitno zadržati originalne, autohtone imenice za koje se zna da su karakteristične za sevdalinku.

Česte su i vlastite imenice: imena gradova (Travnik, Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Jajce, Tešanj, Novi Pazar) i imena lirskih subjekata (Hana Pehlivana, Firdus-kapetan, Kumrija robinja, Jajćanin Alija, Jezerkinja Mejra, čelebija Haso, Kapić Ahmed-aga, Rajkovića Fata, Odundžina Hata, Morić Mustafaga, Diša). Imena gradova, dakle toponimi, prikazuju/dokazuju autohtonost i porijeklo sevdalinke. Oni su jasni pokazatelji autentičnosti sevdalinke.

Imena lirskih subjekata, odnosno momaka i djevojaka koji ašikuju, ruše granicu između slušatelja i pjevača. Korištenjem ličnih imena, slušatelj se osjeća bližim subjektima iz sevdalinke, kao da se jadaju njemu.

Glagoli koji se najčešće koriste u sevdalinkama su: ašikovati, milovati, ljubiti, igrati, zapjevati, udati, oženiti, prositi, poljubiti, zagrliti, okriti, vidjeti, loviti, oblačiti, umivati, jesti, piti, čuti, spavati, drijemati, prolijevati, plakati, moliti, hodati, šetati, putovati, kupiti, pokloniti, prodati, voljeti, mamiti, sastajati. Glagoli korišteni u sevdalinkama najbolje opisuju radnje, stanja i zbivanja perioda u kojem su nastajale. Baš kao i imenice, bitno je da su autohtoni kako bi se zadržao pravi duh sevdalinke. Jačinu glagola korištenih u sevdalinkama možemo primijetiti u sljedećim stihovima: Ah moj dragi, moje milovanje,/ ubilo te moje uzdisanje,/ što te nije naučila majka,/ laf lafiti i ašikovati! (Maglajlić, 1997: 115) Kada bi se glagoli lafiti i ašikovati zamijenili sa savremenijim glagolima pričati i flertati, sevdalinka bi, baš kao i u slučaju sa imenicama, postala štura, ukočena, hladna, a to nije poželjno.

Kada je riječ o pridjevima u sevdalinkama, to su uglavnom ustaljeni epiteti. Ustaljeni epiteti su karakteristični za usmeno stvaralaštvo, služe kao vrsta stalne ukrasne karakterizacije te se daju na osnovi tradicionalnog pjesničkog izraza. U sevdalinkama se mogu pronaći sljedeći primjeri: zlatna krila, mila majka, rumeno lice, b'jelo lice, lijepa djevojka, mlad junak, star junak, b'jeli jašmak, svileni pojas, rujno vino, rumena jabuka, vezen jagluk, žuti dukati, zlatni prsten, mutna voda, careva vojska, čaša srebrena, vince rumeno, sitna knjiga, crne oči, medna rosa, bijeli vrat, ruse pletenice, ruse kose, sinje more, sivi soko, zelena gora, mutna voda, mrk brk, stas visok, žute dunje. S obzirom da je riječ o ustaljenim epitetima, jezički izraz sevdalinke se zaista ne bi mogao zamisliti bez njih.

Brojevi su također česti u usmenom stvaralaštvu. U sevdalinci se uglavnom koriste kako bi doprinijeli hiperboliziranju situacije. To preuveličavanje možemo uočiti u sevdalinci Vihor ružu niz polje nosaše: Sedam rana od sedam jarana/, osma rana – udaje se draga! (Maglajlić, 1997: 80) Brojevi se pronalaze i u sljedećim sintagmama: tri b'jele vile, dva Imamovića, dva jelena, devet godin' dana, tri dni, tri jarana, tri terzije, tri godine, dvoje papuče, dva fesića, četiri kadife, tri cvijeta, četiri dana, dva hrta, dva tovara blaga, dvije mile seje, devet ašik', trista djevojaka.

Iako je morfologija potisnuta od strane fonetike, sintakse i semantike, ne može se zanemariti važnost koju morfološki nivo ima za jezički izraz sevdalinke. Ustaljene imenice, glagoli, pridjevi i brojevi koji se pojavljuju u skoro svakoj sevdalinci, uveliko određuju njenu tematiku, a svakako je i obogaćuju.

Sintaksostilemi

Na sintaksičkom nivou se može pronaći najviše materijala koji govori o jezičkom izrazu sevdalinke. Upravo je sintaksički nivo područje najzanimljivijih dešavanja na planu jezičkog izraza jer je fokus stavljen na rečenicu. Kao što je već poznato, za rečenicu vrijede određena pravila konstrukcije koja se, iako su eksplicitna, vrlo često krše – u svakodnevnom govoru, ali i u književnoumjetničkom diskursu. Prema tome, potpuno je očekivano da je do kršenja došlo i u sevdalinci. Figure koje se ističu na sintaksičkom nivou su figure ponavljanja (anafora, epifora i simploha), figure konstrukcije (polisindet i retoričko pitanje) figura misli (slavenska antiteza).

Figure ponavljanja doprinose razvoju specifične ritmičnosti stihova. Također, njihovom upotrebom se izražava jačina osjećanja.

Anafora se najčešće upotrebljavala, a možemo je primijetiti u sevdalinkama kao što su Gn'jezdo vila ptica lastavica, Djevojka sjedi kraj mora, Zapjevala bulbul ptica i Braćo moja i družino draga. U prvoj sevdalinci, anafora je u sljedećim stihovima: Imaš dragog, kupiće ti platno,/ imaš dragog, kupiće ti zlato,/ imaš dragog, kupiće ti svilu! (Maglajlić, 1997: 50) Anafora je upotrijebljena kako bi se naglasilo da djevojka ima dragog – jedan od rijetkih slučajeva u sevdalinci kada djevojka i momak ne pate jedno za drugim nego su već zajedno. U drugoj sevdalinci, anafora se primijeti u stihovima Ima l' što šire od mora?/ Ima l' što duže od polja?/ Ima l' što brže od konja?/ Ima l' što slađe od meda?/ Ima l' što draže od brata? (Maglajlić, 1997: 51) Naglašava se djevojčina radoznalost, želja za odgovorima. Treća sevdalinka kaže: Kad mi kosu rasplesoše,/ mislim petak je,/ kad mi svilu obukoše,/ mislim Bajram je,/ kad mi prsten natakoše,/ mislim šala je,/ kad mi dragog uvedoše,/ mislim brat mi je! (Maglajlić, 1997: 56) Anaforam je omogućeno da se prati slijed misli djevojke koju su udavali, a da toga nije ni bila svjesna. U četvrtoj sevdalinci se naglašava da se aga Hasanaga zapio više nego što je smio: Zapio se aga Hasanaga,/ zapio se, žalosna mu majka... (Maglajlić, 1997: 133)

Epifora se ne pojavljuje tako često kao anafora, ali je ipak prisutna: Ako sam mu šećer-šerbet dala,/ nijesam ga pod prozore zvala;/ ako sam ga pod prozore zvala,/ nijesam mu vezen jagluk dala;/ ako sam mu vezen jagluk dala,/ to je samo da ga boli glava. (Maglajlić, 1997: 63); Spremih sestru da ga nađe,/ nit bi sestre, nit' ga nađe!/ Spremih dragog da ga nađe,/ dragi dođe, prsten nađe! (Maglajlić, 1997: 95); Eno zora, svanut' mora,/ pusti me, draga moja, da idem,/ vakat je, draga dušo, da idem! (Maglajlić, 1997: 113) Epifora je korištena, baš kao i anafora, da bi se nešto naglasilo. U ovim slučajevima, naglašavali su se negiranje, potraga i polazak.

Simploha ima isti zadatak kao anafora i epifora, s tim da ona predstavlja njihov svojevrsan spoj: I kad dođe, p'jan mi dođe,/ i kad dođe, s jadom dođe... (Maglajlić, 1997: 74)

Figure konstrukcije se još nazivaju i sintaktičkim figurama jer su one zapravo figure rasporeda ili poretka riječi. Određenim rasporedom se nastoji prenijeti punoća osjećanja, ali je bitno postići i ritmizaciju cijele sevdalinke.

Polisindet najbolje ispunjava funkciju ritmizacije sevdalinke. Utekla je pašina robinja/ i odnijela dva tovara blaga/ i ukrala sahat iz njedara/ i odvela ata iz ahara/ i povela Muju haznadara. (Maglajlić, 1997: 36) Uzastopnim korištenjem veznika, čak i kada nisu gramatički potrebni, se postiže specifična ritmizacija svake usmene lirske forme pa tako i sevdalinke. Osim ritmizacije, polisindet doprinosi i buđenju saosjećanja sa lirskim subjektom: Nit' ja jedem, nit' ja pijem,/ nit' ja glad čujem,/ nit' ja spavam, nit' ja dr'jemam,/ nit' ja sna imam, (...) Nit' ga vidjeh, nit' ga sretah,/ nit' ga poznajem! (Maglajlić, 1997: 60)

Retoričko pitanje je jedna od najvažnijih figura za jezički izraz sevdalinke i za narodnu poeziju uopšte. Nosilac je jake stilske vrijednosti: Može li biti riba bez vode,/ riba bez vode, ptica bez gore?/ I Banja Luka bez kadiluka,/ i šehar Travnik bez pašaluka!/ I Sarajevo bez gaziluka,/ a ja djevojka bez ašikluka?! (Maglajlić, 1997: 46) Na postavljena pitanja, djevojka iz sevdalinke ne očekuje odgovor. Pitanja služe kao izjavne rečenice kojima djevojka naglašava svoj osjećajni stav. Ista je situacija i u sevdalinci L'jepo ti je pogledati: Mili Bože, čudna bega!/ Soko li je? Junak li je?/ Vila li je? Konjic li je?/ Sedlo li je? Srebro li je?/ Uzda li je? Zv'jezda li je?/ Dragi li je? Sunce li je? (Maglajlić, 1997: 85) Ponovno se ne očekuju odgovori na pitanja, niti su to uopšte pitanja. Djevojka retorički naglašava, odnosno otkriva svoja razmišljanja/premišljanja.

Ukoliko bi se morala izdvojiti jedna figura koja bi na sintaksičkom nivou bila najvažnija za sevdalinku, to bi bila slavenska antiteza. To je posebna vrsta antiteze koja se sastoji od pitanja, negacije tog pitanja i odgovora. S obzirom da se najčešće pojavljuje u usmenom pjesništvu slavenskih naroda, dobila je naziv slavenska antiteza. Cijela sevdalinka Šta m' se sjaji na sred Sarajeva je jedna slavenska antiteza: Šta m' se sjaji na sred Sarajeva:/ il' je alem, il' je dragi kamen,/ il' je igla među terzijama,/ il' je đerđef među veziljama?/ Nit' je alem, nit' je dragi kamen,/ nit' je igla među terzijama,/ nit' je đerđef među veziljama,/ već je čaša među bekrijama! (Maglajlić, 1997: 52) U navedenoj sevdalinci doista imamo pitanja, negacije i konačni odgovor. Slavenske antiteze u sevdalinkama koje vrijedi spomenuti su i: Il' si melek, il' džennetska huriya,/ il' te majka kraj dženneta rodila?/ Nit' sam melek, nit džennetska huriya,/ nit' me majka kraj dženneta rodila,/ već me majka ispod srca nosila! (Maglajlić, 1997: 68) i A što mi se Travnik zamaglio,/ ili gori, il' ga kuga mori?/ Niti gori, nit' ga kuga mori,/ djevojka ga okom zapalila,/ crnim okom kroz srčali pendžer! (Maglajlić, 1997: 100) Slavenska antiteza je zaista biser slavenskog, dakle i bosanskog, usmenog stvaralaštva koji ima veliku jezičku vrijednost.

Sintaksostilemi definitivno mogu ponuditi najviše materijala za istraživanje jezičkog izraza sevdalinke. Upravo na sintakstičkom planu dolazi do najuočljivijeg i najznačajnijeg razvijanja, naglašavanja i intenzifikacije osnovne radnje sevdalinke, a to se itekako odražava i na jezik kojim se ta radnja predstavlja.

Semantostilemi

Na semantičkom nivou, za jezički izraz sevdalinke su najbitnije figure riječi (metafora, alegorija i personifikacija), ali i jedna figura misli – poređenje. Figurama riječi se mijenja osnovno značenje pojedinih riječi, a tim procesom se ukazuje na bogatstvo mogućnosti upotrebe jezika. Figure misli se teško mogu odijeliti od figura riječi. Naime, i jedna i druga grupa se bave značenjem riječi. Jedina razlika je u tome što se figure misli bave širim smislom onoga što je rečeno, dok se figure riječi bave neposrednim mijenjanjem značenja riječi. Obje grupe su itekako važne za sevdalinku, njenu strukturu i značenje.

Metafora je jedna od najčešće korištenih figura u sevdalinci jer živopisno stvara ekspresivne i jake izraze. Nerijetko su se djevojke koristile upravo metaforom kako bi dočarale razliku među starim i mladim proscima: Staro vojno, drvo javorovo,/ kiša pada, javor drvo truhne:/ mlado vojno u bostanu lale,/ kiša ide, lale zelenije,/ sunce grije, lale veselije! (Maglajlić, 1997: 65) Umjetnički izraz je jači zbog metafore. Da je djevojka u stihovima rekla da su stari kao drvo javorovo, a mladi kao lale, ne bi ostavljalo isti dojam na čitatelja/slušatelja. Metafora se koristila i prilikom opisivanja drage/dragog. To se primijeti u sevdalinkama I sinoć sam dolazio i Majka Fatu kroz tri gore više. U prvoj, lirski subjekt metaforom opisuje ruke, suze i lice svoje drage: Đirit-safun – tvoje ruke,/ Lašva voda – suze tvoje,/ žarko sunce – lice tvoje! (Maglajlić, 1997: 83) U drugoj, ženski lirski subjekt kune svoga dragog: Tamnica mu moja njedra bila,/ sindžir-halke – moje b'jele ruke,/ bukagije – moje belenzuke! (Maglajlić, 1997: 87) Metafora je naročito korisna prilikom opisivanja djevojačke ljepote: Na čelu joj sunce sjaše,/ ispod grla mjesečina! (Maglajlić, 1997: 86)

Alegorija je često korištena kada se kroz opis bašte i/ili cvijeća opisivao odnos dvoje zaljubljenih. U sevdalinci Dva cvijeta u bostanu rasla se kaže: Dva cvijeta u bostanu rasla:/ plavi zumbul i zelena kada./ Plavi zumbul ode na Doljane,/ osta kada u bostanu sama./ Poručuje zumbul sa Doljana:/ „Dušo moja, u bostanu kado,/ kako ti je u bostanu samoj?“/ Odgovara iz bostana kada... (Maglajlić, 1997: 53) Cvijeće u bašti živi skladno, zajedno čini jednu lijepu sliku. Upravo je zbog toga, pomoću alegorije, odnos dvoje zaljubljenih pojedinaca opisan kroz sliku bostana/bašte i cvjetova zumbula i kade. Motiv cvijeća se koristi i u sevdalinci Karanfil se na put sprema i pjeva: Karanfil se na put sprema i pjeva,/ karanfilka konja voda i plače./ „Karanfile, rosno cv'jeće iz bašče,/ s kim ti mene ludu, mladu, ostavljaš?“ (Maglajlić, 1997: 124) Kada bi se umjesto vokativa karanfile iskoristilo obično poređenje momče, koji izgledaš kao karanfil, osjećajnost, koja je krucijalna za ovu sevdalinku, se netragom gubi. Upravo je zbog prikaza osjećajnosti bitna upotreba alegorije u sevdalinci.

S obzirom da sevdalinka pripada usmenom stvaralaštvu, personifikacija je neizostavna. Pripisivanje ljudskih osobina životinjama, planinama, prirodnim pojavama i sl. je jedna od glavnih odlika usmenog stvaralaštva koja im daje posebnu, karakterističnu osobnost. U sevdalinkama ptice međusobno razgovaraju kao ljudi, ptice razgovaraju sa ljudima, planine razgovaraju međusobno, djevojke razgovaraju sa rosom. Zavadi se orle i sokole,/ oko jedne visoke planine./ Soko kaže: „Moja je planina!“/ Oro veli: „Moja je starina!“ (Maglajlić, 1997: 49); Odgovara ptica lastavica:/ „Hajd' ne luduj, sirota djevojko! (Maglajlić, 1997: 50); Dv'je planine vrh Travnika grada/

Bukovica, spram nje Vilenica./ Vilenica Bukovicu pita:/ „A što mi se Travnik zamaglio,/ ili gori, il' ga kuga mori?“ (Maglajlić, 1997: 100) i Đul-Fatima po đul-bašči šeta,/ i s mednom rosom razgovara:/ „Medna roso, gdje si zimovala?“/ „U djevojke, pod bijelim vratom,/ gdje se nižu biser i merdžani!“ (Maglajlić, 1997: 122) Personifikacija je apsolutno svojstvena jezičkom izrazu sevdalinke. Sevdalinka bi se teško mogla zamisliti bez personificiranih izraza.

Iako metafora, alegorija i personifikacija imaju mnogo jača značenja i čine više za jezik sevdalinke, ne treba se izostaviti ni obično poređenje s obzirom da se i ono nalazi na semantičkom nivou. Poređenje skreće pažnju na karakteristične osobine stvari, pojava i osoba, otkrivajući sličnosti i razlike koje često izmiču neposrednom iskustvu, iznenađuju i uzbuđuju čitatelja, ili mu pak ukazuju na određeni poseban aspekt promatranja. (Solar, 2001: 84) U narodnoj književnosti našeg područja, za poređenja bi se čak moglo reći da su ustaljeni oblici izražavanja. Nerijetko se dešava da u jednoj sevdalinci možemo uočiti više poređenja: Digao se snijeg uz planine,/ uz planine, mrke Prokletije,/ kao jata b'jelih labudova,/ il' k'o runa proljećnih oblaka... (Maglajlić, 1997: 47) Poređenje se koristilo i kako bi se bolje dočarali doživljaji i/ili osjećanja: Živoj mi je srce ispucalo,/ baš k'o zemlja o Petrovu danu! (Maglajlić, 1997: 103) U sevdalinkama se često koristio i arhaični, tada karakteristični, način poređenja: Ah moj dragi, jedna prilivodo,/ priljevaš se i tamo i amo,/ kajno voda na četiri broda! (Maglajlić, 1997: 83) Korištenje oblika kajno umjesto kao doprinosi tradicionalnoj kićenosti sevdalinke.

Semantostilemi kompletiraju sliku jezičkog izraza sevdalinke. Metafore, alegorije, personifikacije i poređenja pokazuju svo bogatstvo koje sevdalinka može da ponudi, ali i dokazuju da je sevdalinka s pravom kraljica bošnjačkog usmenog stvaralaštva.

Zaključna razmatranja

Sevdalinka je dio bošnjačkog usmenog stvaralaštva, a nastajala je u narodu, prostim govorom koji svi razumiju, a sa ciljem izražavanja i prenošenja osjećanja. Uprkos tome, sevdalinka danas pripada onome što bi se moglo nazvati visokim, odnosno kanonom. Nemoguće je pričati o tradicionalnim bošnjačkim tekovinama, a da se ne spomene sevdalinka. Jezički izraz sevdalinke je pravo filološko bogatstvo. Njegove odlike se mogu pronalaziti i izučavati na svim jezičkim nivoima: fonetsko-fonološkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom.

Fonetsko-fonološki nivo se bavi glasovima u sevdalinci. Fokus je stavljen na figure diktije. Aliteracija i onomatopeja doprinose ritmičnosti koja je karakteristična za sevdalinku, a također i živopisno opisuju osjećajnost sevdalinke.

Morfološki nivo izdvaja vrste riječi koje su ustaljene za jezik sevdalinke. To je široka paleta imenica, glagola, pridjeva i brojeva. Vađenjem tih ustaljenih riječi ili njihovim mijenjanjem bi se apsolutno poremetila struktura sevdalinke.

Sintaksički nivo se može posmatrati kao najbogatiji izvor jezičkih odlika sevdalinke. Unutar sintaksostilema se mogu pronaći figure ponavljanja, figure konstrukcije i figure misli. Anafora, epifora, simploha, polisindet, retoričko pitanje i slavenska antiteza su autohtoni dijelovi sevdalinke. Bez njih, sevdalinka ne bi bila ono što je danas.

Semantički nivo također doprinosi bogatstvu jezičkog izraza. Figure riječi su najzastupljenije, ali se često mogu uočiti i klasična poređenja. Metafora, alegorija i personifikacija čine neodvojivi dio narodnog usmenog stvaralaštva, pa tako i sevdalinke.

Osim fonostilema, morfostilema, sintaksostilema i semantostilema, pažnja se treba obratiti i na dijalektizme koji itekako određuju sevdalinku, dakle i njen jezički izraz. Upravo dijalektizmima možemo zahvaliti na podjeli sevdalinke na tri jezička tipa: zapadni (zapadnobosanski), središnji (srednjobosanski) i jugoistočni (hercegovački).

Fonetski dijalektizmi se svode na gubljenja suglasnika, suglasničke asimilacije i disimilacije, grupu hv > f, upotrebu sonanta j u riječima kao što su nejma i tuj. Morfološki dijalektizmi obuhvataju zamjenicu vas umjesto sav i glagolske oblike uljegla i naljegla. Leksički dijalektizmi se svode na pokaznu riječcu nuto, riječce bolan, na, naj i priloge pješe i plaho. Bitno je napomenuti i dosljednu upotrebu suglasnika h.

Zahvaljujući svemu navedenom, sevdalinka je nosilac visoke umjetničke i stilske vrijednosti. Najbolji je pokazatelj čaršijskopoetskog mentaliteta bošnjačkog društva, ali je i zaštitni znak čežnje, ljubavnog žara i ljubavnog jada – sevdaha.

Izvor

1. Maglajlić, Munib, Antologija bošnjačke usmene lirike, Alef, Sarajevo, 1997.

Literatura

1. Durić, Rašid (2016), „*Sevdalinka – alhemija duše*“ – *samouzrastanje u spoznaji i sehara istinskog radovanja duše*, <https://www.tacno.net/kultura/rasid-duric-sevdalinka-alhemija-duse-samouzrastanje-u-spoznaji-i-sehara-istinskog-radovanja-duse/>
2. Durić, Rašid (2018). *Tradicionalna bosanska pjesma: Sevdalinka kao estetski, glazbeni i filološki fenomen*, Dostupno na: <http://www.spiritofbosnia.org/bs/volume-13-no-1-2018-january/the-traditional-bosnian-song-sevdalinka-as-an-aesthetical-musical-andphilologica-l-phenomenon/>
3. Jahić Dž, Halilović S. i Palić I, Gramatika bosanskoga jezika, Dom štampe, Zenica, 2000.
4. Jahić, Dževad, Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora (Trilogija o bosanskom jeziku, knjiga II), Ljiljan, Sarajevo, 1999.
5. Jahić, Dževad, Bošnjački narod i njegov jezik (Trilogija o bosanskom jeziku, knjiga I), Ljiljan, Sarajevo, 1999.
6. Kuba, Ludvik, Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1984.
7. Solak, E. i Arnaut A, „Sevdalinka kao izvor stilskih vrijednosti“, Istraživanja, Časopis Fakulteta humanističkih nauka broj 13, Mostar, 2018, str. 67-81 (ISSN 1840-1325)
8. Solar, Milivoj, Teorija književnosti, Školska knjiga, Zagreb, 2001.

LINGUISTIC EXPRESSION OF SEVDALINKA

Abstract

The present paper presents distinctive linguistic and stylistic features of the sevdalinka. Sevdalinks analyzed in this paper were inspired by the collection of sevdalinks from The

Anthology of Bosniak Oral Lyric Poetry by Munib Maglajlić. The linguistic expression of the sevdalinka can be researched on the phonological-phonetic, morphological, syntactic, and semantic level. The sevdalinka showcases folk elements the best because it is raised by people and lives with people. Sensuality and tragedies of life/humans are also emphasized. However, the most important task of the sevdalinka is the expression and transference of emotions and feelings that are far too complex to be presented by the basic conversation. The language of the sevdalinka is a folk language, the language of the period in which it was emerging. However, observed from contemporary linguistic perspective, this linguistic expression is archaic.

Keywords: poetics, sevdalinka, stylistics